

سرشناسه : اشرفی، مجید
عنوان و پدید آور : حاج میرزا آقاسی
مشخصات نشر : حکایت قلم نوین ۱۳۸۵
مشخصات ظاهری : ۲۴۲
شابک : 964-5925-69-X
یادداشت : فیبا
موضوع : حاج میرزا آقاسی، عباس بن مسلم، ۱۱۹۸ - ۱۲۶۵ ق
موضوع : ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق
رده بندی کنگره : ۵ الف ۲ ح / DCR۱۳۵۸
رده بندی دیوئی : ۹۵۵/۰۷۴۰۹۲
شماره کتابخانه ملی : ۸۵م-۲۵۲۶۴

حاج میرزا آقاسی

تألیف: مجید اشرفی

بهار ۱۳۸۶

حکایت قلم‌نویس

حاج میرزا آقاسی

نویسنده: مجید اشرفی

طرح جلد: محمد علی کشاورز

چاپ اول: بهار ۱۳۸۶

چاپ: نذا

شمارگان: ۱۱۰۰

ISBN 964-5925-X

X - ۶۹ - ۵۹۲۵ - ۹۶۴

خیابان انقلاب، خیابان لبافی‌نژاد، بین فخر رازی و دانشگاه، پلاک ۱۳۸

تلفکس: ۶۴۹۷۳۰۰

○ کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست

پیش‌گفتار.....	۵
فصل ۱.....	۱۱
حاج میرزا آقاسی (عباس ایروانی).....	۱۱
۱. ۱. حاج میرزا آقاسی قبل از صدارت.....	۱۳
۱. ۲. قائم مقام فراهانی و حاج میرزا آقاسی.....	۲۰
۱. ۳. حاج میرزا آقاسی و شعر.....	۳۳
۱. ۴. پیشگویی و کرامات آقاسی.....	۴۵
فصل ۲.....	۵۵
حاج میرزا آقاسی صدراعظم محمدشاه قاجار.....	۵۵
۲. ۱. وزارت حاج میرزا آقاسی.....	۵۷
۲. ۲. ماجرای هرات.....	۷۰
۲. ۳. وضعیت نظام و سلاح در زمان آقاسی.....	۸۶
۲. ۴. اوضاع مالی در عصر حاج میرزا آقاسی.....	۹۸

فصل ۳.....	۱۱۷
حوادث مهم زمان صدارت حاج میرزا آقاسی.....	۱۱۷
۱. ۳. فتنه باب.....	۱۱۹
۲. ۳. فتنه آقاخان محلاتی.....	۱۲۹
۳. ۳. آصف الدوله و حسن خان سالار.....	۱۳۶
۴. ۳. الله قلی میرزا ایلخان.....	۱۴۳
فصل ۴.....	۱۵۳
روابط خارجی.....	۱۵۳
۴. ۱. انگلیس.....	۱۵۵
۴. ۲. روسیه.....	۱۶۸
۴. ۳. فرانسه.....	۱۷۶
۴. ۴. عثمانی.....	۱۸۵
فصل ۵.....	۲۰۳
سرانجام آقاسی.....	۲۰۳
۱. ۵. مرگ محمدشاه و سرانجام آقاسی.....	۲۰۵
فهرست منابع و مآخذ.....	۲۳۴
فهرست نام کسان.....	
فهرست جای‌ها.....	

پیش گفتار

یکی از زیباترین و جالبترین سرگذشت‌ها، شرح احوال کسانی است که در طول تاریخ تحت عنوان وزیر، صدراعظم، اعتمادالدوله، وکیل الدوله و غیره بر مملکت فرمان رانده‌اند. وزیران ایران در طول تاریخ به علت مقتضیات سیاسی - اجتماعی کشور دومین قدرت حاکم شمرده می‌شدند و لذا دست ایشان در بسیاری از مسائل باز بود. از آنجا که پادشاهان ایران اغلب در سایه توان نظامی به قدرت می‌رسیدند و کمتر اتفاق می‌افتاد که غیر از قدرت نظامی، از هوش و درایت سیاسی - اجتماعی هم برخوردار باشند، از این رو بر وزیران دانشمند و سیاستمدار تکیه می‌کردند. البته در زمان‌های مختلف، نحوه گزینش صدراعظم متفاوت بوده است. زمانی وزیران از طبقه نجبا و اشراف انتخاب می‌شدند و زمان دیگر گزینش صدراعظم از طبقه ضعیف و بدون پشتوانه بود. هر چند شواهد تاریخی به وضوح نشان می‌دهد وزیرانی که از میان توده مردم انتخاب شده‌اند، همواره سرانجام شومی داشته‌اند و کمتر وزیری از آن میان جان سالم به در برده است.

تاریخ گواهی می‌دهد که پادشاهانی مانند البارسلان و ملکشاه در سایه درایت وزیر دانشمندی چون خواجه نظام‌الملک بر تخت پادشاهی تکیه زدند و یا

فرمانروایانی مقتدر چون لطف‌علی‌خان زند بنابر نیت وزیرانی همچون حاج ابراهیم‌خان کلانتر تخت و تاج خود را از دست داده‌اند.

در گذشته به علت بعد مسافت و نبود راه و وسیله مناسب باب مراوده در میان کشورهای دور و نزدیک کمتر گشوده می‌شد، اما از قرون دوازده و سیزده هجری قمری به علت قدرت یافتن دول استعمارگر، روابط خارجی گسترش یافت.

زمان مورد نظر ما زمانی است که کشورهای زیادی به این سرزمین چشم دوخته و در سایه قدرت خود از بسیاری جهات بر کشور ما حاکمیت داشتند. شواهد نشان می‌دهد که بعد از دو معاهده منحوس گلستان و ترکمن‌چای، همسایه پر قدرت شمالی در به تخت نشستن شاهان قاجار سهم بسزایی داشت و از این‌رو رقیب او کشور انگلیس می‌کوشید که قدرت دوم یعنی وزیر را به زیر سلطه خود درآورد. این مسئله در سرگذشت شوم وزرا مزید بر علت بود.

با توجه به مسائل فوق و سرنوشت از پیش تعیین شده‌ای که برای وزیران رقم خورده بود، چهارده سال وزارت بی‌چون و چرای حاج میرزا آقاسی ایروانی که شاه را به دنبال خود به هر سو می‌کشید، نظر هر خواننده وقایع تاریخی را جلب می‌کند تا رمز این تفوق را دریابد و نیز به پاسخ این سؤال برسد که چگونه یک ملاً و معلم ساده سرخانه توانست رقبای قدرتمندی چون آصف‌الدوله و امیرنظام را کنار زند و گوی سبقت را از آنها برآید. در این میان نقش قائم‌مقام فراهانی که در به تخت نشستن محمدشاه سهم بسیار عمده‌ای داشت و توانسته بود او را در بسیاری مسائل به خود وابسته کند چه بود؟

آیا یکی از دلایلی که شاه را وادار کرد تا وزیر خود را پس از مرگ قائم‌مقام از میان اشخاص قدرتمند انتخاب نکند توان بیش از حد قائم‌مقام در اداره امور مملکت نبود؟

چرا محمدشاه که به غازی شهرت داشت وزیر خود را از میان نظامیانی چون امیرنظام زنگنه که می‌توانست مشاور خوبی برای او باشد انتخاب نکرد؟ نقش کشور انگلیس که در جلب نظر صدراعظم مساعی بسیار داشت چه بود و چه عواملی باعث شد که آنها وجود حاج‌میرزا آقاسی را چهارده سال تحمل نمایند؟

دوران صدارت حاج‌میرزا آقاسی یکی از حساس‌ترین ادوار تاریخ ایران است؛ زیرا دقیقاً مصادف با زمانی است که ایران به‌عنوان همسایه متفق‌هندوستان برای انگلیس حائز اهمیت بود و انگلیس می‌کوشید تا هرات را از ایران جدا سازد. ظهور فتنه‌های مختلفی چون فتنه باب، فتنه آقاخان محلاتی و فتنه آصف‌الدوله و پسرش حسن‌خان سالار از کجا سرچشمه می‌گرفت و برخورد شاه و صدراعظمش با این فتنه‌ها چگونه بود؟

بنابر آنچه از مطالعه شواهد و مدارک به دست می‌آید، حاج‌میرزا آقاسی با چند خصیصه از سایر وزرای عصر قاجار متمایز می‌شود:

وی فاقد دیدگاه و شم سیاسی بوده و علت ماندن او را در مقام صدراعظمی آن هم در مدت نسبتاً طولانی می‌توان در ضعف شاه و تعصب فرقه‌گرایانه‌اش نسبت به مرشد خویش یعنی حاج‌میرزا آقاسی جستجو کرد.

تحقیق و تدقیق در اسناد نشان می‌دهد که حاجی به هیچ‌کدام از دو کشور روس و انگلیس وابستگی نداشته و همواره سعی او بر این بوده که به لطایف‌الحیل از

تسلط این دو کشور بر ایران بکاهد و در این راه از هیچ گونه تلاشی غافل نبوده است. یکی از حیل‌های مورد استفاده وی تجا‌هل بود. وی همواره از آن در مقابل دشمنان داخلی و خارجی بهره می‌گرفت. تجا‌هل وی همراه با فحاشی و بدزبانی بود و چهره مضحکی را از او نزد آیندگان ترسیم می‌کرد، به‌طوری که هر عمل خلافی را می‌خواستند در ذهن عوام متبلور کنند آن را به او نسبت می‌دادند.

دوران صدارت حاج میرزا آقاسی مصادف بود با فشارهای مادی و معنوی حاکم بر جامعه، پس از دو شکست ایران در جنگ با روسیه، ضمن این که انگلیس و روسیه همچنان به رقابت با یکدیگر برای دستیابی به امتیازات بیشتر در ایران ادامه می‌دادند. در این زمان مردم آرزو داشتند که کشورشان استقلال خود را حفظ کند. ایران به کسی نیاز داشت تا احتیاجات مردمش را با دانش و تدبیر برآورد. اما آقاسی از این دانش بهره‌ای نداشت. او اوضاع پیچیده روزگارش را درک نمی‌کرد و از رقابت‌های سیاسی و اقتصادی دول استعمارگر بی‌خبر بود. البته او آگاه بود که یک مملکت می‌تواند بر اثر توان اقتصادی بالا به توان عملی سیاسی دست یابد، و نیز آگاه بود که این امر در سایه تجارت و تولید امکان‌پذیر می‌شود، اما نمی‌دانست که «علم» و «تکنیک» دستیابی به قدرت چیست و چگونه می‌توان به آن دست یافت. برای مثال آقاسی قصد داشت آبادانی مملکت را با ایجاد قنات و هدایت آب به شهرها تضمین کند، نیز به امید دستیابی به قدرت نظامی به جمع‌آوری توپ و تفنگ و سلاح می‌پرداخت، اما چون از کیفیت این امور اطلاعی نداشت، همه تلاش‌هایش یکی پس از دیگری، تنها به هدر دادن سرمایه‌ها و در نهایت نقض غرض می‌انجامید. حکایت‌های مضحکی که در این موارد برای او ساخته‌اند مؤید این مدعاست. حاج میرزا آقاسی مردی تندخو و فحاش بود. آزدن مردم موجب شد که در

سال‌های آخر صدارتش تقریباً همه با او دشمن شوند. چنان‌که پس از مرگ محمدشاه ناچار شد بگریزد و به حضرت عبدالعظیم پناه برد بدون این‌که حتی یک نفر به یاری او برخیزد.

حاجی در عرفان و تصوف ید طولایی داشت و به نظر می‌رسد که درویش‌مسلکی او و بی‌اعتنایی ظاهری‌اش به جاه و جلال از روی ریا نبوده و صرفاً جنبه عوام‌فریبی نداشته است. او پس از تحصن در حضرت عبدالعظیم تمام قرا و قصباتی را که آباد کرده و تمام ثروتی را که به دست آورده بود به ناصرالدین‌شاه بخشید و خود عازم عتبات عالیات شد و تا پایان عمر در مجاورت قبر سیدالشهدا به طاعت و عبادت پرداخت.

یکی از مسائلی که قضاوت در مورد حاجی را با مشکل روبه‌رو ساخته، قرار گرفتن دوران صدارت او در میان دو وزیر قدرتمند چون قائم‌مقام فراهانی و میرزا تقی‌خان امیرکبیر است که از نوادر تاریخ ایران هستند، لذا سنجش اعمال حاجی با اعمال این دو وزیر کفه ترازو را به ضرر او فرود آورده است. و الا بررسی و مقایسه عملکرد حاج میرزا آقاسی با دیگر وزرای عصر قاجار از وی چهره قابل تحمل‌تری به دست می‌دهد. اکثر مورخان و خارجیانی که به ایران سفر کرده‌اند، در نوشته‌هایی که از خود به یادگار گذاشته‌اند، در برخورد با حاجی، او را شخصی فاقد شم سیاسی - اجتماعی و حتی برخی او را دیوانه خطاب کرده‌اند. حال این سؤال مطرح می‌شود که چگونه ممکن است چنین انسان جاهل یا دیوانه‌ای در مقابل دیسایس شمال و جنوب مقاومت کند و بتواند در مقابل حریفان حیل‌گری که همواره سعی می‌کردند شاه را نسبت به او بدبین سازند، جان سالم به در ببرد و هر

یک از ایشان را به نحوی از میدان به در کند. علاقه به دانستن پاسخ این سؤالات، ما را بر آن داشت تا به بررسی در زندگی این صدراعظم بپردازیم.

لازم به ذکر است در شیوه نگارش متن کتاب مشکلاتی وجود داشت. از جمله این که اگر می خواستیم رسم الخط نامه ها و اسناد را، آن طور که در اصل ضبط شده است حفظ کنیم، از چندگونه شدن نثر کتاب مصون نمی ماندیم. ضمن این که اغلاط موجود در اسناد به نوشته ما راه می یافت. لذا بر آن شدیم تا رسم الخط منابع را مطابق رسم الخط امروزی زبان فارسی تغییر دهیم تا یکپارچگی و انسجام در متن را حفظ کرده باشیم.

نیز برای سهولت جستجوی نام اشخاص و امکنه دو فهرست به انتهای کتاب افزوده ایم. امید که مورد استفاده محققان و پژوهندگان قرار گیرد. در پایان لازم است از زحمات سرکار خانم زهرا صابری که در ویراستاری این کتاب زحمات فراوانی را متقبل شدند تشکر و قدردانی نمایم. ومن الله التوفیق.